

een getuigenis van de waardering voor de stijl van Joseph en Hendrik de Leeuw. De auteur toont in het chronologische deel van het boek en in het laatste hoofdstuk, waarin de beide personen (nogmaals) voor het voetlicht worden gebracht, overtuigend aan dat het deze personen waren die Metz tot een begrip maakten.

In de vijf chronologische hoofdstukken, waaronder een kort hoofdstuk over de oorsprong van de winkel in de achttiende eeuw, gaat Petra Timmer uitgebreid in op de werkwijze van (de directeurs van) Metz en de unieke collectie die daaruit voortvloeide. De beginjaren (1900-1918) stonden in het teken van de artikelen van Liberty, waarvan Metz in Nederland de exclusieve verkooprechten had. In de jaren twintig raakte Metz echter verwijderd van de Liberty-stijl en ging zij op zoek naar een eigen identiteit. Deze jaren werden gekenmerkt door een meer actief artistiek beleid. De ontwikkelingen van de internationale kunstnijverheidsbeweging, die door de auteur steeds duidelijk uiteen worden gezet, werden op de voet gevolgd. Kenmerkend voor de werkwijze van Metz was de samenwerking met kunstenaars, die vaak een product exclusief voor Metz ontwierpen of wier producten door Metz exclusief in Nederland werden verkocht. In het boek is een lijst van zo'n 150 ontwerpers opgenomen, waarop deze producten staan vermeld. Het resultaat van deze aanpak, waarbij experimenten niet werden geschuwd, was een moderne en avantgardistische collectie, waardoor Metz een begrip werd. De Leeuw en zijn medewerkers deden persoonlijk aankopen, hetgeen in die tijd nog zeer ongewoon was. Er werden stoffen ingekocht van Sonia Delaunay en meubels verkocht van de ontwerpers Bromberg en Penaat.

Na de dood van Joseph de Leeuw in 1944 zette zijn zoon Metz voort. Hij bouwde Metz na de oorlog weer op en volgde daarbij de door zijn vader ingeslagen weg. Contacten van voor de oorlog werden weer opgepakt en er werden nieuwe ontwerpers aangetrokken.

De auteur heeft zich met name gebaseerd op archiefonderzoek en op persoonlijke documenten; de bronnen worden in de noten nauwgezet verantwoord. Het resultaat is een zeer levendig verslag, waarbij niet alleen vader en zoon De Leeuw tot leven komen, maar ook hun familieleden, de Metz-medewerkers en vooral ook kunstenaars waarmee zij samenwerkten, zoals Rietveld en Van der Leek. De lezer kan zich een goed beeld vormen van de ontwikkelingen door de in het boek opgenomen afbeeldingen van (ontwerpen van) de door Metz door de jaren heen gevoerde collecties. Verder wordt het boek verlevendigd door foto's van het interieur en de etalages van de winkel aan de Leidsestraat te Amsterdam, waar Metz nog steeds is gevestigd, en het — thans niet meer bestaande — filiaal in Den Haag. Voor andere publicaties over de samenwerking tussen kunstenaars en industrie waarmee dit boek verband houdt, en literatuur over andere met Metz vergelijkbare internationale warenhuizen, wordt de lezer in de inleiding de weg gewezen. Het boek is voorzien van een Engelse samenvatting, doch een echte literatuurlijst met meer dan verwijzingen ontbreekt.

Simone Wijna

B. F. van Leerdam, *Architect Henri Maclaine Pont. Een speurtocht naar het wezenlijke van de Javaanse architectuur* (Dissertatie Technische universiteit Delft 1995; Delft: Eburon, 1995, x + 287 blz., f49,50, ISBN 90 5166 486 9).

Wie ooit in Bandung op West-Java is geweest, kent het Instituut Teknologi Bandung (ITB). Het is een groot, luchtig gebouwd complex waarin zich de auditoria bevinden van wat bij de bouw in 1919 de Technische Hoogeschool was. De daken van het ITB doen sterk denken aan die van de Minangkabau in Sumatra. De galerijkolommen bestaan uit betonnen palen met grof grind

die naar boven opgaan als was de kolom een boom die boven uitwaaiert. Wie niet van het ITB houdt, vindt het een beetje een Anton Pieck-achtig geheel. Wie met sympathie kijkt, ziet hoe de architect destijds geprobeerd heeft zich aan te passen aan de inheemse bouwtrant en de Nederlands-Indische gemeenschap voor weinig geld een goed gebouw heeft gegeven dat ook nu nog opvalt door zijn ruimtelijke werking.

De architect heette Henri Maclaine Pont; hij leefde van 1884-1971. Ben van Leerdam schreef een dissertatie over Maclaine Pont, een man die met grote geestdrift onderzoek deed naar de Javaanse architectuur. Uiteindelijk doel van het onderzoek was te komen tot een bouwstijl waarin invloeden van Oost en West geïntegreerd waren. Zijn onderzoeksmiddel was de functie van (technisch) inspecteur van de gezondheidszorg in Nederlands-Indië: in die functie bereisde hij het land en kon hij opzoek gaan naar inheemse bouwvormen en hun geschiedenis. In zijn ondernemingslust en zijn aanvankelijk amateurisme — zijn onderzoek sloot aan op het veld van de archeologie — doet hij denken aan dr. H. F. Tillema, de apotheker uit Semarang (Midden-Java) die al schrijvend en fotograferend door de archipel trok en het nu zeer gezochte standaardwerk *Kromoblanda* over de inheemse volkshuisvesting schreef.

In zijn dissertatie traceert Ben van Leerdam die van zijn vak civiel-ingenieur is, de reizen en uiteenzettingen van Maclaine Pont. Van Leerdam onderzoekt ook met behulp van literatuur in hoeverre Maclaine Pont nauwkeurig en kundig observeerde. De kwesties die eerst Maclaine Pont en later Van Leerdam bezighielden- en houden betreffen de lijnen waarlangs de karakteristieken van de Hindu-Javaanse bouwwerken Java binnenkwamen. Die lijn zou kunnen lopen van Centraal-Azië via het rijk Champa (Midden- en Zuid-Annam) naar Java; de invloed van Centraal- of Zuid-India zou wel eens minder sterk kunnen zijn dan men altijd dacht. Het rijk Champa immers dat van 192 tot 1471 heeft bestaan en voortkwam uit de losmaking van Lin-ye uit de Chinese heerschappij, onderhield relaties met Java. Van Leerdam heeft alle literatuur die Maclaine Pont las herlezen, aangevuld met wat er daarna verscheen en hij steunt Maclaine Pont in zijn hypothese over de lijnen waarlangs de Hindu-Javaanse bouwkunst naar Java kwam. Ook op andere punten volgt Van Leerdam het spoor van Maclaine Pont terug, maar dat wil niet zeggen dat hij de oude meester kritiekloos gelijk geeft. Zelfs de ijverige Maclaine Pont sloeg weleens de plank mis. Nu is dat geen wonder als men naar de literatuur kijkt die hij tot zijn beschikking had: het is een uiterst bescheiden lijst met name als we kijken naar de beschrijvingen van inheemse constructies. Op dat punt had Maclaine Pont het dan ook weleens mis, zo betoogt Van Leerdam. Gelukkig is de studie van de inheemse woningbouw nu weer terhand genomen: de Koninklijke Nederlandse academie van wetenschappen steunt een Indonesisch-Nederlands onderzoeksproject dat nu in volle gang is.

De dissertatie van Ben van Leerdam behandelt ook Maclaine Ponts bouwkunst. Maclaine Pont heeft weinig gebouwd: zijn slechte gezondheid deed hem zijn eigen architectenbureau opgeven. Zijn strijd voor een meer aan inheemse vormen aangepaste bouwwijze was ook met een sterk gestel een eenzame en moeilijke geweest: weliswaar was het in de jaren twintig in de kolonie even in de mode om te zoeken naar een synthese tussen Oost en West, maar een veelgevraagd artikel was de geïntegreerde architectuur niet. Zo zei de jonge hoogleraar C. Wolff Schoemaker tijdens het Volkshuisvestingscongres in Semarang in 1922 dat Java geen architectuur en geen architectuurtraditie bezat. Onvermogen tot grote bouwconcepties, onvaste vormgeving, en ongevoelige sleur in toepassing van de weinige methoden van constructie en versiering, vond hij kenmerkend voor de gemiddelde Javaanse bouwwijze. Schoemaker was behalve hoogleraar een architect die veel bouwde: modern, maar ook modieus.

Maclaine Pont kon daar niet tegen op, net zomin als hij veel steun kreeg bij zijn archeologisch veldwerk van de geleerde W. F. Stutterheim. En toch ploeterde hij voort, in de schaduw van de enige Nederlandse architect die wel serieuze aandacht voor zijn geloof in een synthese tussen

oosters en westers bouwen wist te verwerven: Thomas Karsten. Maar dat is een ander verhaal.

De dissertatie van Van Leerdam is interessant, maar niet altijd gemakkelijk toegankelijk. Dat neemt niet weg dat deze studie op wezenlijke punten een bijdrage is aan de architectuurgeschiedenis van Java.

Tessel Pollmann

L. W. M. Wopereis, *De grondslagen en grenzen van overheidsvoorlichting* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1996; Den Haag: Sdu Uitgevers, 1996, 262 blz., f45,-, ISBN 90 12 08324 9).

In dit bestuursrechtelijke proefschrift, waarop hij aan de Universiteit van Amsterdam promoveerde, stelt de auteur de problematiek aan de orde van de voorlichting die door de overheid eigener beweging of op verzoek wordt verstrekt. Allerlei meer of minder principiële aspecten van informatie-overdracht passeren de revue. Mag de overheid haar eigen beleid met alle beschikbare communicatiemiddelen 'verkopen', desnoods via reclame? Waar liggen de ethische grenzen van opiniebeïnvloeding zoals manipulatie, propaganda en 'educatie'? Anderzijds heeft de burger ook een recht op informatie verworven waardoor de overheid zelfs verplicht kan worden gegevens over haar beleid ter beschikking te stellen. Dat recht wordt inmiddels als een essentieel onderdeel van een democratische samenleving beschouwd. Vanzelfsprekend spelen dus de Wet Openbaarheid van Bestuur (1980, 1992) en haar juridische en praktische werking een grote rol in dit boek.

Wat Wopereis over de 'geschiedenis' (tot 1980) meldt, is maar weinig. Het derde hoofdstuk heeft hij eraan gewijd. Het begint met de laconieke mededeling: 'Tussen 1906 en 1914 werd in de Tweede Kamer een aantal malen aangedrongen op de oprichting van een 'bureau voor persinformatie aan het buitenland' (50). Pas in 1920 is bij het Ministerie van Binnenlandse Zaken een persreferendaris aangesteld. Daarmee acht de auteur de overheidsvoorlichting — voor het eerst — geïnstitutionaliseerd. Verder bespreekt hij de uitbouw van die soort overheidsvoorlichting vooral aan de hand van de rapporten der staatscommissies die zich daarmee hebben beziggehouden. Mede door hun bemoeienis kwam in het begin van de jaren dertig de 'neutraal' voorlichtende Rijkspersdienst tot stand.

De historicus vraagt zich natuurlijk af waarom 'de geschiedenis van de overheidsvoorlichting' (95) pas tussen uitgerekend 1906 en 1914 aan bod kwam. Gaat men dan niet van een erg enge opvatting van het begrip 'overheidsvoorlichting' uit? Was het geen overheidsvoorlichting toen ons eerste nationale parlement (in 1796) besloot zijn decreten *cum annexis* officieel te doen drukken en erin toestemde dat een particuliere firma zijn handelingen in een *Dagverhaal* den volke bekend maakte? Trouwens, het publiceren van wetten was toen al een oude traditie. De staatsdrukkerij/Sdu, waar dit proefschrift is uitgegeven, had in de Landsdrukkerij al een oudere voorganger (men zie de dissertatie van Maarten Schneider uit 1939). In de loop van de democratische negentiende eeuw werden zelfs ontwerpen van wetboeken door de overheid gedrukt, evenals adviezen en kritische rapporten erover. (En dan zwijg ik nog maar over de overheidsdocumentatie en het archief wezen.) Het is mij niet duidelijk geworden waarom dit soort, op last van de overheid van de pers gerolde voorlichting niet op zijn minst gememoreerd had kunnen worden. Twee aanmerkingen op dit overigens zorgvuldig, maar saai, geproduceerde boek. Een personenindex had niet mogen ontbreken. De titelbeschrijving en alfabetisering der geraadpleegde rapporten (255-262) zijn inconsequent en onoverzichtelijk.

A. H. Huussen jr.